

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Het uur der waarheid

Asscher, M.W.B.

Citation

Asscher, M. W. B. (2015, October 29). *Het uur der waarheid*.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/35999>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning
inclusion of doctoral thesis in the
Institutional Repository of the
University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/35999>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SAMENVATTING

Hoe is het om in de gevangenis te zitten? In *Het uur der waarheid. Over de gevangenschap als literaire ervaring* wordt onderzocht hoe deze vraag door de literatuur wordt beantwoord. Daarbij gaat het in het bijzonder om auteurs die zelf in de gevangenis zitten of gezeten hebben en die zodoende uit hun persoonlijke ervaring kunnen putten om te beschrijven en te analyseren wat hun overkomt c.q. overkomen is. Daarnaast gaat het om de gevangeniservaring zoals die in verbeeldingsliteratuur, zowel in proza als in poëzie, beschreven wordt.

Om enige orde te scheppen in het antwoord op de vraag wat onder gevangenisliteratuur dient te worden verstaan, gaat dit boek om te beginnen in hoofdstuk I uit van de gevangeniservaring als een situatie waarin straf, opsluiting en eenzaamheid samenkomen. Het benoemen van een apart literair genre genaamd 'gevangenisliteratuur', ter onderscheiding van literatuur die zich feitelijk op andere plaatsen afspeelt, biedt als louter etikettering weinig aanknopingspunten voor nadere analyse en het is bovendien een term die voor te veel verschillende uitleg vatbaar is. Van groter belang is de vraag hoe het schrijven in een gevangeniscel zich onderscheidt van het schrijven in het isolement van een werkkamer. De behoefte aan 'clandestinite' die Barthes aan elke literaire activiteit toeschrijft, suggereert een duidelijke parallel tussen deze twee vormen van opsluiting. Een passage in Stendhals *Le rouge et le noir* leert ons echter dat het cruciale verschil niet in de tralies voor het venster blijkt te zitten, maar in de zeggenschap over de eenzaamheid. Met dat verschil in het achterhoofd kunnen des te beter betekenisvolle uitspraken worden gedaan over literaire werken geschreven vanuit of over de gevangeniservaring, zonder dat daarvoor een apart literair

genre genaamd 'gevangenisliteratuur' nodig is, een term waarin bovendien het cruciale verschil tussen getuigenis en verbeelding verloren gaat.

In hoofdstuk II wordt gereconstrueerd hoe in het laatste kwart van de achttiende eeuw in Engeland de eenzaamheid als zelfstandige straf werd gepropageerd. De pamflettist Jonas Hanway (1712-1786) stelde deze vernieuwende maatregel als eerste voor. Vanaf het begin van de negentiende eeuw zou deze 'eenzaamheid als straf' in het Europese en Amerikaanse strafrechtstelsel de leidende gedachte worden, met alle gevolgen van dien voor het gevangeniswezen in het algemeen en de bouw en inrichting van gevangenissen in het bijzonder. Tot ver in de twintigste eeuw is het zogeheten 'separate system', de geïsoleerde opsluiting van gevangenen die aldus geacht werden tot zedelijke verbetering te geraken, het dominante denkmodel in de bestraffing van veroordeelden. Daarmee is ook een afbakening in de tijd gegeven (vanaf circa 1820 tot circa 1945), waarbinnen een drietal autobiografische gevangenisgeschriften op hun ontstaan en inhoud worden onderzocht, op zoek naar de wijze waarop de gevangeniservaring daarin gestalte krijgt.

In hoofdstuk III worden allereerst de gevangenisherinneringen *Le mie prigioni* (1832) van de Italiaanse schrijver en carbonarist Silvio Pellico (1789-1854) behandeld, die na een voorarrest van circa anderhalf jaar vervolgens ruim acht jaar als gevangene van de Oostenrijkers doorbracht in de Moravische gevangenisburcht Spielberg in Brünn (het huidige Brno). Een analyse laat zien dat in Pellico's autobiografische boek de gevangeniservaring niet zozeer het onderwerp van zijn geschrift uitmaakt als wel dat deze wordt ingezet als innerlijke katalysator voor de religieuze beleving van zijn noodlot, een strategie die mede diende om de kerkelijke en politieke censuur van zijn tijd te omzeilen. Kwantitatief en kwalitatief is het geschrift aldus niet zozeer een feitelijke weergave van de gevangeniservaring als wel hoofdzakelijk een bekeringsgeschiedenis, als het ware een geestelijke ontsnapping uit de gevangenis in de vorm van een christelijk martelaarschap.

Hoofdstuk IV richt zich op de lange, in de gevangenis geschreven brief *De Profundis* van Oscar Wilde (1854-1900). De problematische publicatiegeschiedenis van deze tekst is een afspiegeling van het veelzijdige en complexe karakter van de inhoud. Ook hier blijkt de eigenlijke gevangeniservaring niet de kern van het werk te zijn, dat een combinatie vormt van het verhaal over de toedracht van zijn gevangenisstraf, een autobiografie, een essay over Jezus Christus als toonbeeld van het romantisch kunstenaarschap en een hartstochtelijke liefdesverklaring. De gevangenis in Reading waar Wilde

het laatste anderhalf jaar van zijn straf uitzat is niet zozeer het voorwerp van zijn waarnemingen als wel het ellendige punt van waaruit hij zijn vroegere en zijn latere leven – zowel in feitelijk als in geestelijk opzicht – observeert.

Ook in het geval van het derde geanalyseerde gevangenisgeschrift, de gedichtenreeks *Moabiter Sonette* (1945) van Albrecht Haushofer (1903-1945), luidt de conclusie (in hoofdstuk v) dat slechts een vijfde deel van de gedichten zich richt op de gevangeniservaring als zodanig. Veruit het grootste deel van de bundel is gewijd aan een geestelijke reflectie op de beschaving waar Haushofer tot aan zijn gevangenneming deel van uitmaakte en op de aanstaande teloorgang van de Duitse cultuur waartoe hij behoorde. Ook deze sonnetten vormen in meerderheid eerder vensters op een vroegere en nu onbereikbaar geworden (geestelijke) wereld dan dat ze weergeven hoe het was om door de Gestapo in een Berlijnse gevangenis te worden vastgehouden.

Nu uit de analyse van deze drie werken van getuigenisliteratuur naar voren komt dat daarin slechts een zeer beperkt beeld wordt gegeven van de gevangeniservaring, komt de vraag aan de orde of die gevangeniservaring in verbeeldingsliteratuur wellicht completer tot haar recht komt. Daartoe worden in hoofdstuk vi paarsgewijs, steeds uit dezelfde periode, drie literaire werken geanalyseerd waarin de gevangeniservaring een centraal element is, ook al werden de betreffende werken geschreven in de vrijheid van een kamer in een woonhuis. Achtereenvolgens komen twee romans – *La Chartreuse de Parme* van Stendhal en *Little Dorrit* van Charles Dickens – en het gedicht ‘De achttien doden’ van Jan Campert gedetailleerd aan bod.

In het slothoofdstuk VII wordt een vergelijking getrokken tussen de drie autobiografische getuigenissen en de drie werken van de verbeelding. Naar de letter blijken de drie auteurs in de eerste categorie hun Lejeuniaanse pact met de lezer wel te zijn nagekomen, maar in de geest zijn zij uit hun gevangenis ontsnapt, respectievelijk in een christelijke bekering, in een requisitoir-cum-liefdesverklaring en in een geestelijke reis door een onbereikbaar geworden cultuurwereld. Daartegenover is het in de drie behandelde voorbeelden van verbeeldingsliteratuur bij uitstek de gevangeniservaring zelf die de centrale, allesbeheersende kracht van de tekst uitmaakt. Bij de in de vrijheid van een huiselijke kamer schrijvende Stendhal, Dickens en Campert wordt die kracht opgeroepen en gaande gehouden door een combinatie van symbolische verwijzingen en bouwkundige en andere metaforen, alsmede door een weelde aan historische en realistische – zij het feitelijk lang niet altijd correcte – details. De theorie van Barthes omtrent het ‘werkelijkheids-effect’ in het realisme en de realistische strategie van de ‘sense of place’ zo-

als beschreven door Furst, suggereren dat de vrije schrijver, solitair werkend in de zelfopgelegde onvrijheid van zijn werkkamer, via zijn verbeelding de ervaring van gevangenschap completer en dwingender overbrengt dan de schrijver die zelf gevangenzit of heeft gezeten. Anders gezegd: in autobiografische gevangensliteratuur ontsnapt de lezer samen met de schrijver in gedachten uit de tijdelijke benauwenis van de eenzame opsluiting, in verbeeldingsliteratuur sluit de in vrijheid schrijvende auteur de lezer op, door met literaire middelen de fictionele celdeur als het ware van buiten op slot te draaien.